

Тања ВУЈОВИЋ*

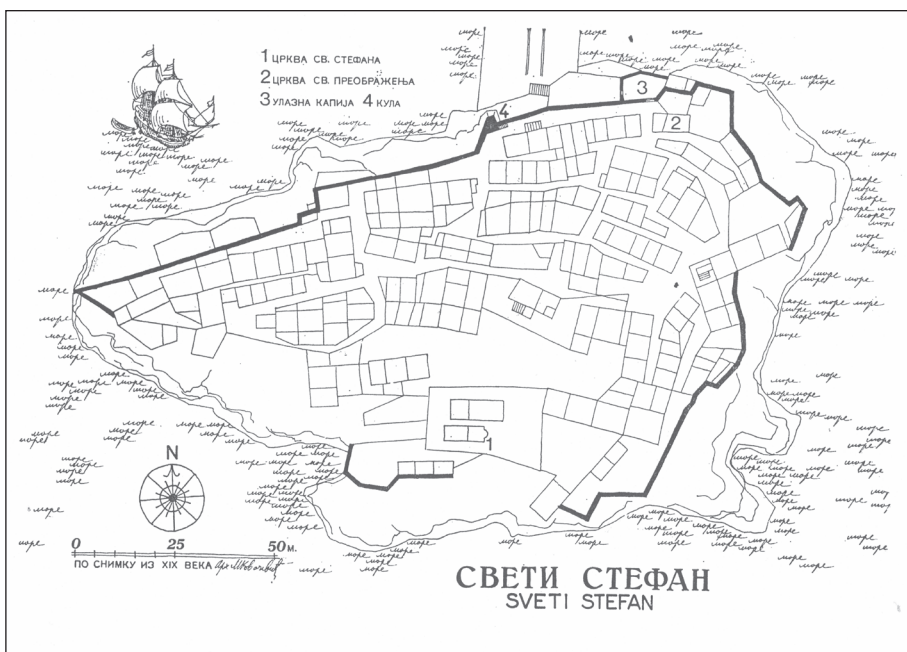
СВЕТИ СТЕФАН – ГРАД КОЈИ ТО ВИШЕ НИЈЕ

У овогодишњем издању, једином Историјском лексикону Црне Горе¹, под одредицом Свети Стефан пише: „насеље у Црној Гори, јужно од Будве. Име насеља потиче од истоимене цркве, а у историјским изворима се први пут помиње 1442. године у вези са сукобом Паштровића са херцегом Стефаном Вукчићем Косачом. Свети Стефан је подигнут на острвцу које је пјешчаним спрудом-превлаком (томболо), насталом радом морских струја и пјешчаним наносима, спојено са копном и тако претворено у полуострво”. То су моменти узбуђења везани за настанак и забиљежене почетке трајања овог насеља, које многи истраживачи, историчари, писци и стручни обрађивачи неријетко зову градом, старим градом. Има и оних који га именују селом, паштровским рибарским селом, привременим сезонским. На италијанском језику град се именује утврђењем – Castel San Steffano. Свети Стефан је све то и још добро утврђено и сигурно уточиште Паштровића у прошлости, сједиште Банкаде – институције племенске власти, мјесто од правде. У првој половини XIX вијека, када је имао 100 кућа, за многе од тадашњих 400 становника био је и родно мјесто. Након половине прошлог вијека, сходно друштвено-економским и културно-историјским приликама, Свети Стефан је спонтано запустио и систематски, смишљено и организовано, 1960. године, претворен у град-хотел. Ниједан други град или насеље с одликама урбанизма

* Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње

¹ *Историјски лексикон Црне Горе*, уредници проф. др Ш. Растодер и др Ж. М. Андријашевић, књ. 5, П-Ж, стр. 1125

на нашој обали и дуж сличних обала мора није имао такву судбину. Као и сва мјеста, мијења се временом, шармантно стари, добија или губи на љепоти, волимо га сви који долазимо њему и у посљедњих 60 година стално је на продаји.²

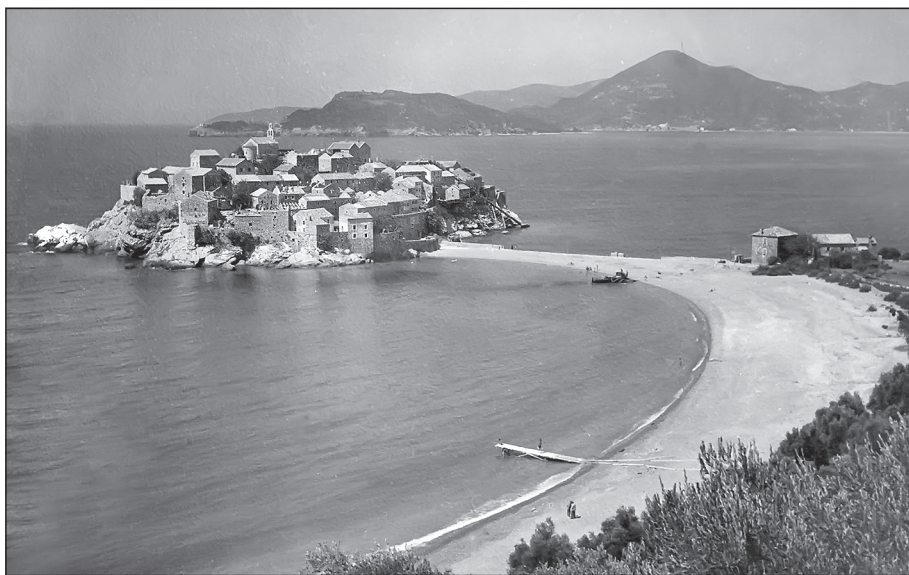
План града, по снимку из XIX вијека (арх. М. Ковачевић)

Свети Стефан има ванредну пејзажну љепоту и амбијенталну вриједност, има куле и бедеме, био је повремено уточиште, привредна потреба, привремено насеље, стално село, приморски градић, има отворено море и везу са копном, има улице, цркве, млин, пијаце и скалине, има легенду о свом настанку, јединствену прошлост, магију садашњости и пут којим само он иде. И данас, када све магично, привлачно и „in” кратко траје, Свети Стефан, рекло би се, има све. Недостају му једино људи, наследици или појединачни сопственици који би учинили да ово магички привлачно мјесто има стварни живот. Ту је, истина, могуће добити Интернет

² Графички и фото прилози из документације Републичког завода за заштиту споменика културе, Цетиње

и другу пошту, могуће је стварати, разграђивати и трошити. Да ли је исправно неко мјесто звати градом ако се у њему нико није родио нити умро у посљедњих 60 година?

Импресионираност одређеним простором, свакако има границе. Људи који воле Свети Стефан, који као туристи бораве у њему, они који су задужени да брину о његовом културно-историјском и

Свети Стефан прије адаптације

споменичком трајању, који раде унутар бедема, сви они или сви ми имамо нешто заједничко, а то је љубав, брига, потреба или обавеза за нашег „свеца”. Служба заштите није импресионирана ни њепотом ни значајем овог мјеста више но другим споменицима културе Црне Горе, али је Светом Стефану, искуство је показало, посветила више пажње него неким другим објектима културне баштине. Што је, наравно, добро. И данас, када има наговјештаја³ да би се

³ У јуну ове 2006. године Републичком заводу за заштиту споменика културе достављена је на мишљење тендерска документација са идејним Рјешењем адаптације Светог Стефана у још луксузнији хотел, који би у наредних 30 година, уз оговарајућу договорену добит државе Црне Горе, користила компанија Аман Рисортс из Сингапура.

нешто још могло десити наслијеђеним вриједностима Светог Стефана, Служба заштите споменика културе Црне Горе има потребу, а и закон је обавезује на то, да без свог благослова оличеног у до-

Свети Стефан након адаптације 1960. године

бро промишљеним одлукама да задовољавајућа рјешења, без обзира на то да ли ти наговјештаји значе промјену намјене или изгледа простора.

ПЕЈЗАЖ

Стрме камене обале острва-полуострва Свети Стефан, на које су се тако природно наслонили бедеми, куле и капија, гледано с магленог мора, дјелују нестварно, као заборављени брод који се трајно усидрио пред стрмом, дугом обалом. А с копна, као предимензионирани драгуљ који је филигран прецизно причврстио на кратку огрлицу. Беспрекорно добро пристаје плавозеленом мору. Судаћи по старијим фотографијама и дугим графичким изворима, никада није имао превише зеленила. До његовог претварања у град-хотел имао је на земљаним површинама и међу стијење самоникло, аутохтоно растиње и нешто четинара код цркве заштитнице на највишој својој хриди. У саксијама, на прозорским конзолама, малим вртovima и поред врата, било је руком сађено цвијеће и зачини старих Паштровки. Палме су засађене много касније, као декорације да град-хотел изгледа још приморскије. На простору данашњих зелених површина испред превлаке, биле су куће са окућницама и маслињаци.

Свети Стефан 2000. године

Из прегледа заштићених подручја природе Црне Горе, сазнајемо да су као споменици природе на подручју који је предмет наше пажње заштићене плажа Свети Стефан, у површини од 4 ha и плажа Милочер површине 1 ha.

ИСТОРИЈА

Постоји мишљење да је Свети Стефан Порфирогенитов Новиград јер се налази наспрам Старог града Будве. Али за ту претпоставку за толику старост града за сада нема оправдања. Чак и његов први помен у XV вијеку није сасвим јасан јер га К. Јиричек дословно не помиње, али каже да је пружан „јуначки отпор у малој тврђави близу морске обале”⁴. Друге тврђаве именује а за ову, могуће Свети Стефан, каже само да је мала тврђава близу морске обале. Даље наводи да је 1442. године херцег Стефан Вукчић Косача, босански велики војвода, придобио Црнојевиће, потом опседао Бар

⁴ Константин Јиричек, *Историја Срба*, књига 1, Фототипско издање, Београд 2006, стр. 365.

и Будву. Паштровићи су се поводом тога подијелили, једни су му пришли, други под вођством Радича Паштровића и његове браће, из тврђаве близу морске обале, пружаху му јуначки отпор, како је већ речено и како интерпретира и Лукетић⁵. Турци су разрушили утврђење у доба Кипарског рата, па су Паштровићи тражили од Венеције, 1557. године, да га поново подигне, јер је оно за њих

Природни и грађени бедеми

од животне важности. Осим наведеног, тражили су и десет аркебузона и 150 аркебуза и мачева за његову одбрану. Исте захтјеве поновили су 1580. и 1645. године. Према неким извјештајима из 1580, Млечићи су дали нешто новца за обнову града.

Године 1884, подигнута је црква посвећена Св. Стефану, непосредно уз старију, малу цркву посвећену истом светитељу. Године 1939, велика црква св. Стефана, мијења свог патрона за потребе дворског церемонијала тадашње Краљевине Југославије и посвећује се Александру Невском. Бивша Краљевина Југославија имала је своју резиденцију у Милочеру па је цркву користила за двор-

⁵ М. Лукетић, *Будва – Свети Стефан – Петровац*, Будва – Цетиње 1966.

ске потребе.⁶ У Светом Стефану је најмање два вијека било сједиште паштровске Банкаде.

Број становника града мијењао се због економских прилика и иселавања. На основу доступних података, никада није био велики, од средине XIX до средине XX вијека, када је прави живот напустио град, број становника је био између 150 и 210. Године 1954, у Светом Стефану било је пет кућа Кентера и једна Ђурашевића из Тудоровића, двије куће Митровића старином са Чесминова, три Рађеновића из Врбе, двије Живковића из Режевића и једна кућа Љубиша из Близикуха.⁷ Своје напуштене домове у градићу мјештани су замијенили кућама изнад Светог Стефана и тако је настало ново насеље.

ГРАДИТЕЉСКО НАСЉЕЂЕ

Типично острвско градитељско наслеђе Светог Стефана карактеришу високе камене куће и узане и стрме улице. У Светом Стефану је остварен јединствен склад прожимањем природних карактеристика терена и градитељског наслеђа локалних мајстора. Аутентичност је нарушена грађевинским интервенцијама као директним посљедица нове намјене архитектонског комплекса најмањег града на Јадрану.

Бедми Светог Стефана су изграђени у XV или XVI вијеку као заклониште Паштровића пред најездом Турака. На зидовима утврђења су пушкарнице и нема остатака грађења из периода прије употребе ватреног оружја. На основу тога се закључује да је грађено најраније у XV вијеку. За њихово подизање искоришћен је погодан природни положај стјеновитог острва пред паштровском обалом. Бедми штите насеље са три стране према копну, док су са јужне, према мору, заштита стрме стијене, природни бедем. Бедми су изгубили стратешки значај нестанком турске опасности. Насеље се даље развијало као село, примарно рибарског карактера.

До 1978. године, на основу извора, публикованог материјала и теренских истраживања, евидентирана су у Црној Гори 52 средњовјековна града. По намјени и карактеру, могу се подијелити у три

⁶ П. Мијовић и М. Ковачевић, *Градови и утврђења у ЦГ*, Београд – Улцињ 1975.

⁷ Јован Вукмановић, *Паштровићи*, Фототипско издање, Београд 2002, стр. 418

групе. Најмалобројнији су утврђени манастирски комплекси, другу групу чине градови претежно војне природе. Већина се налази у тешко доступном терену и релативно су слабо очувани. Групу којој припада Свети Стефан чине велики градови у Приморју, ко-

Кула и бедеми

ји сједињују већи број људи које штити зид од спољњег непријатеља и већи број таквих старији је од средњег вијека. Сви приморски градови, изузев Светог Стефана, имају и један мањи дио, одвојен, чисто војнички, који доминира читавом утврђеном цјелином.⁸ То су цитаделе коју Свети Стефан нема.

Улазна **капија** је на сјеверној страни насеља, одакле је био једини могући приступ с копна, преко уске пјешчане превлаке. Испред главне капије је приступни простор с бочним улазом, како би евентуални нападачи били дуже изложени ватри бранилаца. Исту

⁸ М. Ковачевић, *Неки проблеми истраживања и заштите њихова и градова у ЦГ*, Старине ЦГ VI, Цетиње 1978.

Улаз у град, прије адаптације

намјену имало је и проширење бедема у облику примитивне куле, западно од улазне капије. Утврђење се затварало тешким, на ланцима покретним вратима испред којих је била камена тераца, на којој је била пијаца.⁹

Куће у насељу су првобитно формиране око старе, мале цркве св. Стефана. У почетку је 12 паштровских племена саградило по једну кућу као заклон за жене и дјецу у случају напада, а касније се насеље развијало у примитивну урбану цјелину са кривудавим и изломљеним улицима и скалинадама, које прате конфигура-

⁹ Јован Вукмановић, *Пашировићи*, Фототипско издање, Подгорица 2002, стр. 416.

цију терена у смјеру исток – запад са неколико попречних продора. Временом је насеље добило нове куће, магацине и цркве. Скоро свака кућа је у приземљу имала магацин у којима је држан мрс и уље које су Паштровићи, са рујем купљеним код Црногораца, из-

Адаптација и санација архитектуре града

возили. Због близине погодније и веће Будве, Свети Стефан се није развио у већи трговачки центар. После 1900. године, Аустрија је у граду оградилa пошту и неколико кућа је сазидао изван града¹⁰.

Средњовјековни мајстори Зетског приморја били су надалеко чувени, особито они који су градили Котор и Бар. Но и градитељи

¹⁰ Исто, стр. 417.

Светог Стефана имали су изразитих врлина. Биле су им потребне да би савладали терен на који нијесу могли битно да утичу и ограниченом простору планирају, пројектују и изведу све улице, прилазе, улазе у приземља и скале за спратне повшине. Да кућама да-

Улице и куће

ју довољно отвора за улаз, освјетљење и одбрану, а истовремено да их заштите од невремена историје и климе. Да куће и други објекти буду збијени, али да њихови станари неометано комуницирају, да имају заједнички градски живот, али и сачувану интиму. У Паштровићима и остатку нашег Приморја, било је мноштво врских

клесара и зидара и махом су сами зидали своје куће. Бољи међу њима доказали су се зидајући цркве и манастире. Тако се још у Пољеви Балше III манастиру Прасквици из 1413, помиње „Вукота мајстор”, који је могуће, био зидар. У XVIII вијеку, у Боки и Паштровићима помињу се зидари Гоге, родом из Арбаније, а усмена традиција свједочи да је у XIX вијеку у Паштровићима било и Дибрана. Уз домаће мајсторе, и извањци су на овом простору користили талијанску терминологију за алате, облике градње, а особитио дјелове ентеријера и покућство, без обзира на то што није забиљежено постојање италијанских зидара и каменорезаца. Несумњиво је ипак да су талијанске изразе донијели занатлије који су из италијанских градова долазили и оставили своје искуство и на паштровској кући.

До прије 60 година, из локалних мајдана, сваки камен, свака плоча камена и свака тигла била је руком направљена у домаћим радионицама.

Мала црква св. Стефана потиче из времена настанка насеља из XV вијека, налази се на стрмој морској хриди, на најистуренијој тачки острва и дала је име насељу у настајању. Камена је грађевина, једнобродне основе, полукружне апсиде са звоником на преслицу с једним отвором. Рустично је зидана, звоник има готички преломљен лук од бијелог камена и личи на сполију. Прозори су само на јужном зиду и апсиди. Изнад врата је полукружна ниша с мозаичком представом свеца патрона, новије израде (средина XX вијека). Уз западни зид је „пижун”.

Црква, Александра Невског, првобитно велика црква св. Стефана једнобродна је грађевина са подужним сводом и полукружном апсидом, зидана правилним тесаницима. На западној фасади је звоник на преслицу са три отвора, а испод звоника је декоративна розета. Прозори лучног завршетка се налазе на апсиди и бочним фасадама. У цркви је иконостас рад М. Греговића из Петровца, рађен на почетку XX вијека у класицистичком духу.

Црква Преображења (понекад се именује и као црква **Успења Богородице**) мала је, једноставне правоугаоне основе, без полукружне апсиде. Равним источним зидом се наслања на сусједни објекат. Зидана је притесаним каменом и на калкану западног зида, умјесто звоника има камени крст. Изнад врата је ниша с мозаичком представом Богородице с Христом из 1934. године. Црква

Велика и мала црква св. Стефана

је била живописана 1693, што се види из фрагментовано очуваног натписа изнад врата са унутрашње стране. Изузев дијела на западном зиду, фреско-декорација није сачувана. Очуван је и фрагмент

Црква св. Преображења

натписа који свједочи да је црква зидана или живописана „поспешением ... Паштровик”. Црква је поплочана плочама лажног камена, одавно није у култу. Била је продавница сувенира, а сада изложбени простор.

Обиљежја новије историје које у служби заштите слове за меморијална обиљежја црногорских ослободилачких ратова и НОБ-а, оличена су у двије *сиомен-йлоче* постављене на улаз у Свети Стефан. Једна је постављена на улазни дио бедема и посвећена стријељаним родољубима овога краја. Спомен-плоча је од бијелог мермера, једноставне обраде, правоугаона, профилисаних ивица са петокраком у горњем дијелу плоче. У плитком рељефу је пригодан текст, писан ћириличним штампаним словима, у девет редова, сљедеће садржине:

ОВА СПОМЕН ПЛОЧА ПОДИЖЕ СЕ НА МЈЕСТУ
ГДЈЕ СУ МУЧЕНИ ПАШТРОВСКИ РОДОЉУБИ
И ОДАКЛЕ СУ ОДВОЂЕНИ НА СТРИЈЕЉАЊЕ
ИЛИ У РОПСТВО ПОД ИГОМ ФАШИСТИЧКИХ
ОКУПАТОРА У ТОКУ СЛАВНЕ НАРОДНЕ
РЕВОЛУЦИЈЕ 1941 – 1944 Г.

23. XI 1954

ПРИГОДОМ ПРОСЛАВЕ ДЕСЕТО
ГОДИШЊИЦЕ ОСЛОБОЂЕЊА.

Истовјетна плоча с текстом исте садржине постављена је те године и на Лазарету у Петровцу.

Друга је спомен-плоча посвећена другом народном хероју овог краја, Вукици Митровић-Шуњи, постављена 1961. године на њеној родној кући (рођена 1912. године), лијево од светостефанске галерије. Спомен-плоча је барокизирана са модерном концепцијом формом од бијелог мермера. Њен доњи дио завршава се дјелом спиралама, а основа лежи на дјелом лажним малим конзолама које су од равни зида истурене за 15-ак см. У лијевом горњем углу, ба-

Спомен-плоча

рељефно је обликована медаља народног хероја, а у десном горњем углу, истовјетно изведена споменица првоборца. Пригодни текст је исписан латиничним штампаним словима, у седам редова:

ВУКИЦА И. МИТРОВИЋ
 НАРОДНИ ХЕРОЈ
 ТЕКСТИЛНА РАДНИЦА, ЧЛАН
 ПОКРАЈИНСКОГ КОМИТЕТА КПЈ ЗА
 СРБИЈУ. УБИЈЕНА У ЗАТВОРУ У
 БЕОГРАДУ КРАЈЕМ 1941 ГОДИНЕ,
 РОЂЕНА ЈЕ У ОВОЈ КУЋИ.

Спомен-плоча истовјетног обликовног рјешења постављена је и посвећена првом народном хероју Паштровића, Нику Р. Анђусу из Тудоровића¹¹.

НАРОДНО ПРЕДАЊЕ

По народном предању, на овом шкољу је било насеље прије данашњег. Неки истраживачи такво предање оправдавају и чињеницом да је, средином XX вијека, испред шкоља било видљиво „стара кућиште, без прозора, са пушкарницама, по предању старије од Светог Стефана”¹².

У народу и у народним пјесмама град се понекад назива Шћепан град или само Шћепан.

И по народном предању, средиште Паштровића подигнуто је крајем XV или почетком XVI вијека. Легенда каже да су Паштровићи, послје битке са Турцима на Солинском пољу, заплијенили велико благо и од тог блага направљено је 12 кућа за 12 паштровских племена и тврђаву.

Народно предање за цркву Преображења или Успења Богородице свједочи да је била манастир, а то мишљење темељи на вези цркве са сусједном кућом. Архитектонска истраживања бише можда потврдила или оспорила такво предање.

¹¹ Подаци Центра за документацију и истраживање Републичког завода за заштиту споменика културе

¹² Јован Вукмановић, *Паштровићи*, Фототипско издање, Београд 2002, стр. 416.

Грб Паштровића

СВЕТАЦ

Патрон, заштитник Паштровића и Светог Стефана је св. Стефан. Стефана Првомученика, архиђакона Стефана, иконографија приказује у бијелом ђаконикону стикариону, са орарионом исте боје преко лијевог рамена, којег придржава лијевом руком. У десној руци држи кандило. Лијева рука је покривена црвеним велом, као знак достојанства у којој носи ковчежић светих дарова. Светац заштитник је у грбу Паштровића. Двије градске цркве су посвећене њему, а и у паштровским манастирима изграђене су цркве св. Стефана. Једина црква манастира Дуљево посвећена је св. Стефану. И поред бурне историје овог објекта, сачуван је дио живопи-

са у старијем дијелу цркве из XIV вијека. У манастиру Режевићи, првобитно, у XV вијеку, постојала је црква св. Стефана. Срушена 1814, приликом градње конака, а њен материјал је уграђен у доградњи цркве Успења Богородице.

БАНКАДА

Будвански Статут из прве половине XV вијека, који је омогућавао правно уређење средњовјековне Будванске комуне, не прецизира гдје су се обављала суђења. У то вријеме, у Дубровнику, Котору и Бару судски спорови су рјешавани на градском тргу пред окупљеним грађанима. Званично обиљежје судија је судијска клупа (банцхум), која се налазила испод тријема. Документи из млетачког периода потврђују да су будванске судије сједјеле „*alla banca per quidicare*”, испод неке „лође од Барбакана”,¹³ па је могуће претпоставити да се и у Светом Стефану судило на неком сличном мјесту као што је Ролин на улазу у град.

Банкада (млетачки локализам: *банцада*) – дужина клупа, суд, „стол од правде”, паштровску збор¹⁴, суд добрих људи који се сваке године бира за наредну, „на обично мјесто од правде” и који је вјековима судио „зовући велико име божје из којег излази сваки прави суд”. Судило се по правди и мириле су се сукобљене стране често на начин да мир потврде и у свакодневном животу и трајно ријеше конфликт на начин што ће у наредном периоду учинити шест или десет кумстава или побратимстава и тако осигурати трајно пријатељство.

На Банкади су сједјели и активна учешћа у њеном раду имали суђе, властела, свједоци, попови, јеромонаси, трговци, писари, паштровске жене и мушкарци.

Спорови којима је паштровска Банкада судила, овјеравала или правила забиљешке на Светом Стефану су различити: продаја, куповина, замјена добара, намирење потраживања, земљишни спорови, диобе, овјера мираза жене, мирења. Ради увида у њихов садржај, поменућемо неке.

¹³ Жика Бујковић, *Правно уређење Средњовјековне Будванске комуне*, Будва 1988, стр. 232.

¹⁴ *Пашћировске исјаве XVI-XVIII вијек*, Цетиње 1959, стр. 229.

У цркви Преображења, 9. јуна 1702, „у Свети Сћепан” Радо Бунда под заклетвом даје изјаву о начину уступања једне баштине, а на „инстанцију” Марка Јунковића¹⁵. Девет година касније, 15. јула, Марко Јунковић добија на поклон кућу „на Свети Степан” од Марка Лукшина Марова, да би 27. јула исте, 1711. године, паштровски Суд потврдио претходни акт о поклону куће¹⁶, коју ће 23. марта 1733. године тестаментом оставити насљедницима.

Домаћи производи су били лиценцирани и трговац је морао имати потврду о поријеклу робе и особном статусу. Тако 28. марта 1727. године, паштовски Суд издаје потврду Лукши Јунковићу да је паштровски племић и да је уље које је укрцао на брод Петра Медина, ради трговања истим у Далмацији, Истри или Венецији, набављено у Паштровићима¹⁷.

Цекина 22,5 коштала је кућа на Светом Стефану, коју су купили Степац и Никац, синови Ивана Никова од Никца Бошкова и његове браће, 9. јула 1738. године¹⁸. На вратима од Светога Шћепана на збору, 16. октобра 1748, Шћепец Зановић с мајком Маром уступа Франу Суђићу за неплаћени дуг два комада земље у вриједности од 12,5 цекина, што је нешто касније, 27. маја 1751, збор и потврдио¹⁹.

И у другој половини XVIII вијека, паштровски збор на Светом Стефану доносио је или верификовао важне одлуке. Тако је Шћепец Диванов изјавио пред збором да се „од брата одијелио мјесеца септембра пасаного”, што је збор нотирао 15. маја 1768. године²⁰. Исти Шћепец Диванов, назван војводом, неколико година касније био је у спору са синовцима па је Суд добрих људи, 1. јуна 1772, средио материјалне спорове међу њима. По тестаменту сачињеном 7. октобра 1776, сазнајемо да Шћепец Диванов реду мушкомоме оставља кућу и обор, гумно, баштине, маслине и виноград. Наравно, након смрти своје жене, која ће све то имати док је жива. Кћерима и невјестама синова Крстића и Марка „по цекин или прстен од це-

¹⁵ *Истио*, стр. 94.

¹⁶ *Пашћировске исјраве*, књига III, Петровац 1990, стр. 98–99.

¹⁷ *Пашћировске исјраве XVI–XVIII вијек*, Цетиње 1959, стр. 124.

¹⁸ *Истио* стр. 140.

¹⁹ *Истио*, стр. 174.

²⁰ *Истио*, стр. 197.

кина”. Не заборавља даровати свога духовника, цркве, унучад, зета Бошка и тако редом. Посебно „унуку Ивану мач што је био Лашковића и пушку и они већи штилет што ми је заставлен у Каме-нара”. Дакле, и заложени бодеж је оставштина коју потврђује збор „на обично мјесто од правде”²¹.

Свети Стефан

Деликатнију интервенцију имао је Суд када је на крају вијека, 16. јануара 1799. године, на захтјев попа Луке Давидовића, одредио два лица да му обезбиједи наплату дуга од Марка и Мила Петричевића²². Осам мјесеци касније, једном од браће, Марку Петричевићу, пресуђено је да плати дуг од 19 талијера и 8 либри „у Свети Си-епан”. Исте године, 2. октобра, судија Андрија Арменко и властелин Анто Давидовић обезбјеђују наплату дуга Михату Марковићу баштином Петричевића, која се процјењује на 11,5 цекина²³.

²¹ *Истио*, стр. 206.

²² *Истио*, стр. 226.

²³ *Пашићровске исјаве*, књига 2, Будва 1990, стр. 76–77.

Почетком XIX вијека, Паштровске исправе биљеже оглашавање продаје дионица земље „у Митрову Лугу у Паштровиће у Свети Степан” и то три пута, новембра и децембра 1800. године, што је протекло без примједби на оглашавање²⁴.

Средином 1804. године, забиљежена је и притужба на рад Банкаде. Наиме, Мијат Марковић из Паштровића жали се на паштровску Банкаду зато што му као оштећеном не омогућава апелациони поступак²⁵. Даље у исправама наилазимо најчешће на договоре и уговоре о замјени или продаји земље, куће, баштине... Средином тог вијека, налазимо већ и на купопродајне уговоре који су нотирани и у протоколу Царко краљевског суда у својству Среског суда Будве.

НЕПОСРЕДНО ОКРУЖЕЊЕ И ШИРА КОНТАКТ ЗОНА

Непосредно уз обалу и плаже, осрву Свети Стефан припада и узани појас земљишта. Некадашње село се граничило морем, Пржном и Ђенашима. На острво је вода доведена прво са Топлиша, а потом са Ријеке Режевића. Некада је Свети Стефан био неодвојива цјелина своје двије плаже, које су у залеђу имале маслињаке и добро манастира Прасквице, те Милочер све до Пржна. Изградњом саобраћајнице Будва – Петровац, тај огромни посјед и визуелна цјелина битно је промијењена, али не на штету Светог Стефана. Прије прве санације на простору садашњих помоћних објеката, испред града (парк, ресторани, тениски терен, љетња позорница, паркинг...), назирао се зачетак својеврсног подграђа оличеног у четири стамбена објекта. Након његовог претварања у град-хотел, промијенило се непосредно окружење града у дијелу везе превлаке и копна, те његове тзв. градске (лијеве) плаже. Најдрастичније промјене, на изразиту штету свих наслијеђених вриједности града, догодиле су се у посљедњих 15 година или на почетку овог миленијума када су грађевине озидане на самој обали речене плаже.

По посљедњем попису становништва²⁶, домаћинства и станова из 2003. године, у рубрици Назив и тип насеља за Свети Стефан,

²⁴ *Истио*, стр. 91.

²⁵ *Истио*, стр. 98–99.

²⁶ *Попис становништва, домаћинства и станова у 2003*, РЦГ Републички завод за статистику, *Први резултати*, Подгорица, децембар 2003, стр. 68.

пише да има 751 становника у земљи, 26 у иностранству, 897 станова и 263 домаћинства. Да ли исправно закључујемо ако кажемо да се подаци не односе ни на један објекат у бедемима града Светог Стефана на шкољу. Град Свети Стефан нема станове, домаћинства и становништво које је предмет оваквог пописа. Резултати пописа се односе на шире насеље, пописну јединицу Свети Стефан.

СЛУЖБА ЗАШТИТЕ

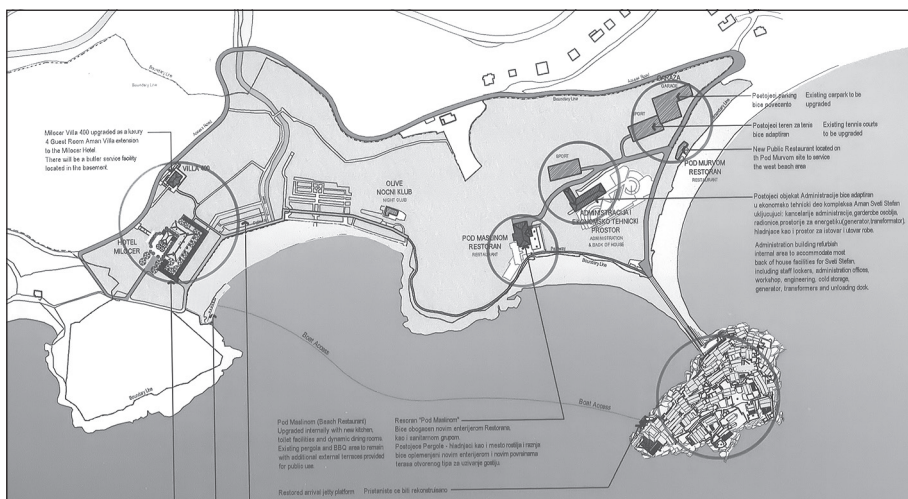
Проблемом намјене и презентације једног маркантног и комплексног споменика културе у историји заштите споменика културе Црне Горе, издваја се овај град. Када је 1955. и посљедња породица напустила свој дом, почела је адаптација насеља за град-хотел, који се високо котира на свјетском туристичком тржишту.²⁷

Да ли је споменички значај изгубљен одласком становника и потпуном промјеном намјене, то јест одласком правог живота из града и доласком на њихово мјесто туриста и туристичке привреде, под више или мање будним оком Службе заштите споменика културе Црне Горе, видимо већ и данас. Републички завод за заштиту споменика културе ће ове или наредне године по трећи пут бити у прилици да утиче на очување и унапређење споменичких вриједности на Светом Стефану. Први пут је то урадио средином XX вијека, када је овај стари град адаптацијом претворен у град – хотел, потом осамдесетих година због санације штета које је направио земљотрес из 1979. године²⁸. Оправдано је претпоставити да ће Служба заштите споменика културе Црне Горе компанији која преузме на управљање и коришћење Свети Стефан од садашњег корисника и власника (Будванске ривијере и државе Црне Горе), издати детаљне конзерваторске услове које ће нови инвеститор и корисник досљедно слиједити и уградити обавезујућа рјешења приликом израде Главног пројекта санације и адаптације лук-

²⁷ Т. Пејовић, *Намјена и презентација архиепископских споменика на подручју Црнојорској приморја, Старице ЦГ VI*, Цетиње 1978.

²⁸ У документацији Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу налази се ревидована и одобрена пројектна документација постојећег стања и извођачки пројекти од 1980. до 1988. године. Инвеститори су били СИЗ за културу Будва, Монтенегротурист Будва и РО Стари Град Будва, а пројектант Републички завод за заштиту споменика културе Београд.

сузног града-хотела у још луксузнији град-хотел. Након ревидоване и одобрене пројектне документације, и Служба заштите је обавезна надzirати извођење радова како се не би дозволило одступање од одобрених рјешења у извођачким радовима. За очекивати је да ће резултати радова, који су по досадашњим најавама већ извјесни, по наслијеђене споменичке вриједности некадашњег првог града бити видљиви већ средином наредне године.

Простор који је предмет закупа у наредних 30 година

Треба ли рећи да задатак Службе заштите споменика културе није нимало лак, ни тада када су први пут становници замијењени туристима, због виших друштвено-економских интереса, тако и данас када једне туристе треба замијенити другима. Поред уобичајених проблема архитеката, етнолога, конзерватора, историчара, историчара умјетности и других специјализованих струка и кад је мање комплексан дио културне баштине Црне Горе у питању, стручњаци имају отежавајућу околност што је ријеч о јединственом пројекту. Нема ослонца на слична успјела рјешења не само у Црној Гори него и у региону. Остали заштићени стари градови у Црној Гори и у окружењу су такође заштићени и сваки има неку специфичност, али и много тога заједничког. У старим градовима се најчешће и даље живи, макар и највећим дијелом године са „затвореним шкурама”, као у Перасту. Котор је већ дио свјетске кул-

Идејно рјешење будућег корисника, аксонометријски приказ

турне баштине, Будва има и превише једноличног живота и понуде, а Стари Бар је најиздашније врело истраживача свих профила. Једино за Свети Стефан не можемо рећи да је и даље град, ни нови ни стари, барем не у смислу онога што град детерминише у историјама архитектуре и енциклопедијским одредницама. Он је нова категорија или врста грађевине града-хотела, ако ће тога бити још у Црној Гори. У том случају, први на таквом списку ће бити Свети Стефан.

Након свега, оно што поуздано знамо је да ће Свети Стефан и даље бити елитно туристичко мјесто, насеље или хотел-град. И даље ће привлачити стручну и лаичку пажњу. Сви његови будући корисници оставиће трага на њему, као што су и они прије потоњих. Без обзира на напор и знање струке, виши друштвени интереси ће му увијек одредити будућност. То можда и није лоше, с обзиром на досадашња искуства одређивања нове намјене објектима од споменичког и културно-историјског значаја. Наиме, у случајевима када се напусти, из било којег разлога, основна и првобитна намјена објекта, мноштво тешкоћа прати даљи живот споменика наше прошлости. Обично се претварају у кулисе пред којима се одигравају мање или више добро осмишљене сцене живота.

Изузетак од оваквог мишљења свакако су тврђаве, логори и слични објекти који су служили сценама које је наше вријеме с правом осудило на обавезну пренамјену простора.

КАЛЕНДАР ПРОМЈЕНА И РАДОВА НА СВЕТОМ СТЕФАНУ

– XV вијек (1442. година), оснивање града и подизање мале цркве св. Стефана

– 1693, живописана црква Преображења;

– 1884, подигнута већа црква св. Стефана, непосредно уз малу цркву посвећену истом светитељу. Године 1939, велика црква св. Стефана мијења свог патрона за потребе дворског церемонијала тадашње Краљевине Југославије и посвећује се Александру Невском;

– 1900, изграђена пошта и четири куће изван града;

– 1952–54, домицилно становништво је напустило град. Обнова и адаптација цјелине за потребе туристичке понуде највише категорије трајала је 10 година и спроведена је у складу са конзерваторским принципима;

– 1956, боравак првих туриста на Светом Стефану;

– Од 1963, цјелина је у потпуности у функцији града-хотела са 133 луксузна апартмана;

– Први базен на Светом Стефану пројектован 10. 10. 1970. године;

– 1979, оштећен у земљотресу, поједини објекти срушени. Највише су биле оштећене сакралне грађевине и бедеми, а објекти смјештајног и услужног капацитета у мањој мјери. Радови на санацији цјелине почели су убрзо и одвијали су се у складу с планском и пројектном документацијом. Санациони радови примарно су се односили на бедеме, јавне површине и сакралне грађевине;

– 1980, одобрен пројекат санације и реконструкције дијела комплекса Светог Стефана;

– 1985, реконструкција иконостаса цркве св. Стефан (цркве Александра Невског) на Светом Стефану;

– На већем дијелу бедема 1987. године, извршена реконструкција круне зида, на бедемима покривеним каменим плочама реконструкција круне зида није вршена;

– 1988, сагласност за санацију, конзервацију и презентацију бедема Светог Стефана;

– Од 2000. године уочавају се пукотине на бедемима као и објектима у подножју града, што је узроковано геомеханичком нестабилношћу тла на којем се цјелина налази. На фасадама је замијењена столарија браваријом и инсталирани су климатизери. Последњих пет година ентеријери смјештајних капацитета и ресторана мијењају се сукцесивно, по објектима. Опрема је од савремених и модерних материјала. Нарушена је шири контакт зона споменика;

– Почетком новембра ове године, Влада РЦГ је дала сагласност на уговор о дугорочном закупу (30 година) хотела „Свети Стефан”, „Милочер” и „Краљичина плажа” сингапурској компанији „Аман Ризортс”, како наводе црногорски штампани медији²⁹. Уговором који ће тек бити потписан предвиђено је да купац преузме Свети Стефан од „Будванске ривијере” половином јануара, наредне 2007. године.

Tanja VUJOVIĆ

SVETI STEFAN—THE TOWN WHICH IS NOT IT ANY MORE

Summary

An island and settlement, an old town and hotel town, Sveti Stefan is situated near Budva, on the Montenegrin coast of the Adriatic Sea. It is an old Pastrovici's settlement, village, fort and town which was mentioned for the first time in historical resources in 1442. It is important because of its geographical position, which determined its turbulent and important historical events in the past and nowadays as well. According to tradition, it was founded by Pastrovici tribes as an asylum and refuge in the times of historical turbulences. Built houses, squares, streets, gates, towers, churches and forts surrounded by the sea and a narrow portage which is connected to the land, make a unique harmony of natural and cultural values of unprecedented beauty. Architectural heritage, with typical shapes and materials for its surroundings, but specific for its location, size and organisation of the space. There were situated all needs for defense, merriness, pray and justice on such a small space. The greatest power in the town was the one of Bankada, the court constituted of honest people whose aim was to solve the misunderstandings between families, tribes etc.

The survival through the centuries preserved its values, and in modern history it didn't share the destiny of other old littoral, authentic towns and settlements. Life on the small island-town didn't continue or disappear in difficulty, but, instead of

²⁹ Вијести од 21. 10. 2006. године, стр. 4.

it, it was systematically moved out in the 50-ies of the XX century and the town was designed and given to tourist economy to use. Existing architectonic, urban and ambient values are mainly preserved, but real life does not exist there any more. According to many criteria, this place is a unique monument of culture in Montenegro. During the previous and at the beginning of this century, the Department for protection and preservation of cultural heritages of Montenegro, was engaged twice in order to protect material cultural values, developed for life and economic needs, through the process of reconstruction of the space. Unusual value of the material heritage of this space was possible to protect, but the price which the town, if we can name it town any more, is too high.

